Biró Bence

Kirándulás a nemzetiségi periférián

Egy bánsági cseh falu beazonosítása Jászi Oszkárnál és az ott történt tanítógyilkosság a nemzetiségi kérdés tükrében

*„**Befinden wir uns in Europa?** Wenn man so Umfrage hält, wo Lugos eigentlich liegt, so kann man die seltensten Auskünfte bekommen. Viele meinen im verlorenen Paradies, Andere wieder in China, etliche Kaffeehausbesucher sagen im Bakonyer Wald, ganz böswillige Menschen saseln sogar etwas vom dunkelsten Afrika, und seit einiger Zeit dürfte es hier Leute geben, die sich auf die Stirne schlagen und sich fragen werden: »Ja wo sind wir denn eigentlich?« Wir haben das Räthsel so ziemlich gelöst und müssen den anständigen Kaffeehausbesuchern recht geben, welche mit ihrer Voraussetzung so ziemlich in's Schwarze getroffen haben.“*[1]

A lugosi kiadású politikai és gazdasági médium, a *Südungarn* vitriolos krokijának kezdősora a bármilyen, gazdasági vagy kulturális (fél)periférián, határhelyzetben élő városi polgár örök kérdése. Egyrészt a kulturális összetartozás – vagy annak hite –, másrészt a megfelelési kényszer hatja át ezt a kérdést, amelyet teljesen magáévá tett az a réteg, akiket leginkább Ady Endre Kompországának *„előreszaladott”* és *„túlfejlődött embertípusának”*[2] karikatúraszerű alakjával azonosíthatunk. Ugyanis, ha tovább olvasnánk a tárcarovat ezen szösszenetét, rá kellene jönnünk, hogy az újságíró csupán azért nyomta meg erősebben a tollát, és azért adott hangot kételyeinek, mert valakik összefirkálták az egyik lugosi kávéház

[1] *„Vajon Európában vagyunk? Ha az ember kérdezősködni kezd, hogy Lugos tulajdonképpen hol is fekszik, a legkülönbfélébb válaszokat kaphatja. Sokan úgy gondolják, hogy az elveszett paradicsomban, mások viszont úgy, hogy Kínában. Megint néhányan a bakonyi erdőbe mondják és nagyon rosszindulatú emberek még a legsötétebb Afrikáról is suttognak valamit; és egy ideje már vannak itt olyan emberek, akik homlokukra csapnak és maguktól kérdezik meg: »Hát hol is vagyunk tulajdonképpen?« A rejtvényt nagyjából megoldottuk, és azoknak a becsületes kávéházi vendégeknek kell igazat adnunk, akik feltevésükkel nagyjából »feketén« találták a szöget.”* N. N., 1899o. 2. Saját fordítás.

[2] Ady, 1905. 633–635.

hírlapjainak képeit. Ha az Európához, szűkebben véve a Közép-Európához való tartozást egy ilyen blődség miatt elfogadható volt megkérdőjelezni, egyáltalán érdemes volt az erről szóló gondolkodást kifigurázni, akkor nem tudom, milyen gondolatok támadtak volna az olvasóközönség fejében, ha nemcsak a székhely Lugoson, hanem Krassó-Szörény vármegye eldugottabb településein is körbenéztek volna.

Persze, mindenre van ellenpélda. Ilyen Friedrich Stokk[3] stájerlaki[4] jegyző 1899-ben kiadott bédekkere a régióról, amely a rendkívül optimista *Aus der südungarischen Schweiz*[5] címmel jelent meg. A magyarón Stokk a cím kiválasztásakor minden bizonnyal a természeti szépséget a nemzetiségi helyzet elébe helyezte fontossági sorrendjében, amikor a túlzó párhuzamként felvetett Fekete-Afrika helyett Svájchoz hasonlította Krassó-Szörény vármegyét.

A falu beazonosítása

A nemzetiségi kérdéssel szakmai szinten, politikai célzattal, de szociológusként foglalkozó Jászi Oszkár[6] nem hiába látogatta meg ezt az ellentétekben gazdag vármegyét. Egyik, 1907. július 20-án már Budapestről keltezett leveléből, amelyet Somló Bódognak, a Társadalomtudományi Társaság egyik alapítójának és barátjának írt, kitűnik, hogy Jászi 1907 nyarán a bánsági és erdélyi vidéket járta. Ezt írja: *„Folytonosan, de változó buzgalommal dolgozom a nemzetiségi kérdésen. A lugosi kirándulás nagyon impresszionált. Hisz munkám nem puszta elméleti vizsgálódás, hanem vagy 8 millió ember rettenetes szolgaságának bilincseit akarja széttörni."*[7]

Az 1912 áprilisában kiadott könyvében, amely *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* címmel jelent meg, Jászi többször is él krassó-szörényi példákkal – még ha meg is próbálja elkendőzni történeteinek pontos helyszínét. Könyve 450. oldalának 1. lábjegyzete arról számol be, hogy Jászi a következő négy oldalon olvasható epizódot eredeti naplójegyzeti formájában hagyta meg.[8] Ezáltal művének e pár oldala forrásértéket nyer, és lehetőséget ad a Jászi által meglátogatott, *Podebrad* álnéven megnevezett cseh falu beazonosítására. A látogatásra feltehetően az 1907-es év folyamán, júniusban, a Somlónak írt levélben említett háromhetes lugosi kirándulás keretében került sor.

Azt, hogy a vizsgált részlet valóban értékes, és hogy már mások figyelmét is felkeltette korábban, mutatja, hogy Albín Krásna tábori lelkész szlovák fordításában

[3] Máshol Stock vagy Stokk Frigyes alakban is szerepel neve.
[4] Stájerlak, Krassó-Szörény vm., németül Steiersdorf, később Stájerlakanina része, ma Anina, Románia.
[5] Stokk, 1899. Az általam nem fellelt, *A Délmagyarországi Svájcból* című könyv megjelenéséről lásd: N. N., 1899a. 4. Illetve: Szinnyei, 1909. 57.
[6] Litván–Szarka (szerk.), 1991. 8–9.
[7] Litván–Varga F., 1990. 150–151; Litván, 2003. 72–73.
[8] Jászi, 1912. 450–454. Ugyanez a rövidített kiadásban: Litván, 1986. 203–207. A könyv kortárs magyar és nemzetiségi, illetve modern recepciójáról lásd: Szarka, 1998. 100–105.

1923-ban Prágában is megjelent.[9] Szarka László a teljes könyv 1912-es szlovák fogadtatásáról írva megjegyzi, hogy bizonyos részleteket szó szerint idézett belőle a turócszentmártoni *Národnie noviny*[10] – lehetséges, hogy egy akkori fordítást közöltek újra 1923-ban. Krásna fordítása elé csak egy pársoros megjegyzést fűz: *„Vyňatek má dnes pouze cenu historickou, je z něj však patrno, jak těžký je život v zapadlých českých vesnicích v Sedmihradsku."*[11] Az ismeretterjesztő célzat ellenére az álnevet Krásna sem oldotta fel és csak egy lábjegyzetben utalt Jászi szándékára.[12]

Miképpen azonosítható be a Jászi által leírt Podebrad? Az író több támpontot ad az olvasónak a falu beazonosításához: *„kis cseh telep"*, *„egy nagy románlakta vármegye terméketlen fennsíkjának legmagasabb pontján"*, *„hétszáz méter magasságban"*, *„a világtól teljesen elzárva, vagy nyolcvan éves telepítés, alig ezer lakossal, egy nap járásra a főbírói* [értsd: járási] *székhelytől"*, *„a rozoga iskola egy szobája van kápolnává alakítva"*, *„ezek a jámbor emberek népiskolát kérelmeztek a kormánytól"*.[13] A Jászit és egy barátját – egy meg nem nevezett magyar állami tisztviselőt – a faluba elkísérő körjegyzőhelyettes ezeket a hasznos adatokat azzal toldotta meg, hogy egy a faluban történt tanítógyilkosságról is beszámolt a kirándulóknak. Így az adatsor kiegészül azzal, hogy *„a tanító híres korhely volt, majd pederaszta üzelmek miatt felfüggesztették, egy menyecske miatt is harcban volt az egyik paraszttal* és *egy nagy korcsmai dáridó után a derék tanférfiút valaki leütötte"*.[14]

A 19. század első felére datálható cseh betelepítés/betelepülés egyértelműen a Bánság felé irányítja az olvasó gondolatait,[15] a nagy románlakta vármegye bizonynyal Krassó-Szörénynek feleltethető meg, a világtól elzárt terméketlen fennsík pedig az Almás-hegységben is lehet. Kizárásos alapon jutottam el a keresett cseh etnikai töredékhez, amelynek neve – a falu lakosainak anyanyelvén – Rovensko.[16]

A falu a mai adatok szerint kb. 730-750 méter tengerszint feletti magasságon fekszik,[17] alapítása és az első családok letelepülése pedig 1824 és 1828 közé esik,[18]

---

[9] Krásna, 1923. 128–131. Ennek a fordításnak a feltalálásában köszönettel tartozom Ida Čtvrtečková cseh cserkésztestvéremnek, a prágai Károly Egyetem hallgatójának, aki rendelkezésemre bocsátotta elérését a Národní digitální knihovna (a cseh Nemzeti Digitális Könyvtár) oldalán.

[10] Szarka, 1998. 100–101.

[11] *„A szemelvénynek ma csak történeti jelentősége van, ám jól látható belőle, milyen nehéz az élet Erdély félreeső cseh falvaiban."* Krásna, 1923. 128. Saját fordítás.

[12] Uo. Meg kell jegyeznem, hogy ez a szlovák nyelvű fordítás nem szerepel az 1991-es Jászi bibliográfiában. (Gyurgyák–Litván [szerk.], 1991.)

[13] Jászi, 1912. 450–454.

[14] Jászi, 1912. 452.

[15] A Bánság/Bánát betelepítéséről bővebben lásd: Ács, 1984. 171–177., azzal a megjegyzéssel, hogy a 18. századnál későbbi, cseh betelepítésekről itt nem esik szó. Korai kortárs történeti összefoglalóját lásd: Böhm, 1867. 255–258. Későbbi összefoglalását lásd: Kardhordó, 1939. 421–431. Rovensko említésével a 429. oldalon. Modern szakmai összefoglalását – különös tekintettel a csehekre – lásd: Kókai, 2010. 57; 138; 162; 187–188.

[16] Rovensko, Krassó-Szörény vm., magyarul Ravenszka, 1911-től Almásróna, ma Ravensca, Románia.

[17] Rovensko tengerszint feletti magassága a seznam.cz cseh online térkép adatai szerint, (https://en.mapy.cz/s/nemesomeju – Utolsó letöltés: 2022. november 17.). Vö. Dokoupil–Svoboda, 2002. 90. Írásában Jindřich Schlögl bánsági cseh lokálpatrióta, a hasonnevű szenthelenai tanár fia 786 méter tengerszint feletti magasságot ad meg: Schlögl, 1926. 92.

[18] Secká, 1995. 93; Grassl, 1904. 3–5; Schlögl, 1926. 92.

így az említett nyolcvan év 1907-ben éppen megállja a helyét. A lakosságszám alig ezerre való tétele talán puszta túlbecslés, vagy pedig pontosabb értesülés az 1900-as népszámlálás adataihoz képest – mivel aszerint Rovenskónak csak 386 lakosa volt. A népszámlálás szerint a település összes lakosa mezőgazdasági munkát végzett, és mindannyian *egyéb*, azaz cseh anyanyelvűek voltak, és nem beszéltek magyarul – a román nyelvet bizonnyal beszélték valamilyen szinten. A népszámlálási adatokból az derül ki, hogy a faluban tízéves kor előtt 55%-os volt a halandóság, emellé Jászinál a körjegyzőhelyettes az öngyilkosságok gyakoriságát említi.

Bizonyosan az elvándorlás és a gazdasági migráció is jellemző volt a településre: az 1900. évi népszámlálás adatai szerint tizenheten tartózkodtak külföldön.[19] Az egyszerű összeadással megkapott 403 fő még messze elmarad a lejegyzett ezertől, de ezt, és a pár méter magasságbeli különbséget egyszerű hibának, Jászi téves becslésének tekintem. Ráadásul, hogy a beazonosítás biztos legyen: Rovenskóban tényleg meggyilkoltak egy tanítót, 1899. június 2-án.[20] Jászi Podebradja így mindenképpen megfeleltethető Rovenskónak, amely információ Jászi szövegét is hasznosan kiegészíti. Ha Podebrad valóban a korábban határőrvidéki, majd szörényi, végül krassó-szörényi[21] Rovensko, a vármegye bozovicsi járásában, amely gyalogszerrel Bozovicstól tényleg messze, közel 27 kilométerre található, akkor az iskolában található kápolna Szűz Mária szeplőtelen fogantatására volt felszentelve,[22] a román nemzetiségű kalauz a dalboseci[23] helyettes körjegyző Bribetye Györggyel[24] azonos, a meggyilkolt tanító pedig Pelcsárszky Géza volt.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a cseh Rovensko soha nem volt a település hivatalos neve.[25] Magyarul 1826-tól datálhatóan Ravenszka, később hivatalos neve is ez lett, amelyet csak 1911-ben váltott a magyarosított Almásróna településnév,[26]

[19] N. N. (Szerk.), 1902. 342.

[20] N. N., 1899d. 3.

[21] A két vármegye egyesítéséről lásd bővebben: Szabó, 1999. 43–63.

[22] A kápolnát 1863-ban szentelték fel, vagy annak elpusztulása után rendezhettek be imahelyet az iskolában, mivel Rovensko temploma csak 1923-ban, brünni és temesvári adományokból, köztük Glattfelder Gyula csanádi püspök felajánlásából épült meg, lásd Rovensko röviden összefoglalt helytörténetét: Schlögl, 1926. 92–93. A településen 1824-ben már állt egy kápolna, Szent Márton tiszteletére. Az 1863 és 1923 között változatlan marianista titulus valamilyen folytonosságra enged következtetni, vö. Secká, 1995. 96–97., különösen a 22. lábjegyzet. Schlögl még arról is beszámol, hogy Jan Farkaš plébános és František Pálfi (Palát) tanító kezdte meg a gyűjtést a templom megépítésére még 1917-ben, majd 1922-ben kezdték el az építkezést a régi fából épült iskolaépület és kápolna helyén, majd végül 1923. november 11-én, tehát Szent Márton napján szentelték fel az új templomot. A falu néprajzi monográfiáját lásd: Špicel–Šubert, 2007. Máskülönben, Rovensko előbb Bozovics, majd 1850-től Weitzenried (1910-től Szörénybúzás, Krassó-Szörény vm. ma Gârnic, Románia) filiája volt. (Szentkláray, 1898. 484–485.)

[23] Dalbosec, 1912-től Dalbosfalva, Krassó-Szörény vm., ma Dalboşeţ, Románia.

[24] Annak ellenére adom meg Bribetye nevét, hogy az 1906. évivel szemben az 1907-es cím- és névtárban Rovensko már nem Dalbosec, hanem Újsopot alá van beszervezve körjegyzőségbe és nincs megadva, hogy ki lenne a körjegyző: N. N. (Szerk.), 1906. 99. és N. N. (Szerk.), 1907. 99.

[25] Vö. Szabó M. (szerk.), 2013. Az önmegnevezés elsősége okán ragaszkodom a cseh névalak használatához, így a tanulmány főszövegében a Ravenszka és Almásróna névalakok helyett a Rovenskót fogom következetesen használni.

[26] N. N. (Szerk.), 1911a. 437.

egészen 1918-ig. Magyar hatásra még cseh nyelvű írásokban is szerepel a település Ravensko vagy Ravenska névalakban,[27] az utóbbi névváltozatot pedig a német irodalom is használta.[28] 1921-től Rovensko hivatalos elnevezése a román helyesírású Ravensca, ami egyértelműen korábbról is datálható lehet.[29] Az 1911-es névváltozat azért érdekes, mert párhuzamos névmagyarosításra mutat a felföldi Berencsrónával, Nyitra vármegyében – korábbi nevük egyezik, ugyanis a bánsági Rovensko felföldi párja szlovákul Rovensko, magyarul Rovenszkó volt 1911-ig.[30] Így mindkét település az egymástól való megkülönböztetés elősegítése érdekében a helyileg jellemző, egyedi földrajzi előtagot (Berencs és Almás patakok) és a -róna utótagot kapta. Emellett Rovensko könnyen összekeverhető volt a településtől légtávolságban közel nyolc, és a mai közúti viszonyok között is több mint huszonhét kilométerre lévő Ravenszkavölggyel (románul Valea Ravensca).[31]

Ki volt a meggyilkolt tanító és mi vezethetett tragikus halálához? Pelcsárszky Géza (Geiza, Gejza) 1858. február 28-án, az árvai Nagyfaluban[32] született római katolikus vallású szlovák családban.[33] Keresztnevének változatai mellett családnevének is több, eltérő helyesírású változatát (Pelcsarszky, Peltsárszky, hibásan Pelcsavszky[34] és Pelšavský[35]) találtam meg kutatásom közben, és egy hipotetikus Pelčarský-val is számoltam a mai szlovák helyesírás alapján. A fiatal, 22 éves Pelcsárszky 1880. június 23-án szerezte meg tanítói képesítését a lévai Állami Tanítóképezde hároméves képzésén;[36] iskolája befejezése előtt, 1879-ben már Kiszucaújhelyen[37] lakott.[38] Arról, hogy hol vállalt tanítói állást, vagyis hova nevezték ki pályakezdőként, nincs információm. 1882. szeptember 28-án a Trencsén vármegyei tanítótestület csacai járáskörének őszi közgyűlésén, annak negyedik napirendi pontjaként *Embertani értekezés* címmel tartott egy előadást.[39] Munkahelyet itt sem adnak meg neve mellett – talán nem elképzelhetetlen, hogy tanítói tevékenységét tényleg a Magyar Királyság egyik legészakabbra eső járásában folytatta. Nagyobb hiátus után 1897. november 26-án bukkan fel újra a neve, ekkor nevezik ki a bánsági Rovenskóba tanítónak[40] – az ország egyik legdélebbi járásába. Ekkor már 39 éves.

---

[27] Schlögl, 1925. 37–43; 89–94; 143–147; Schlögl, 1926. 11–16; 86–96; 142–148.
[28] Grassl, 1904. 3.
[29] Pont a tanítógyilkosság újsághírei kapcsán akadt egy említése: N. N., 1899i. 475.
[30] N. N. (Szerk.), 1911b. 209.
[31] Nem mindenkinek sikerült a helyes beazonosítás: Jakabffy, 1940. 487. Bár Ravenszka itt helyesen van megfeleltetve Almásrónával, nem Ravenszkán, hanem Ravenszkavölgyben éltek görögkatolikus románok. Rovenskón (Ravenszka, Almásróna) római katolikus csehek éltek, kizárólagosan. (Kókai, 2016. 79.) Kókainál Ravenszkavölgy helyett csak Ravenszka van írva a népszámlálási adatokat közlő táblázatban, és így Ravenszka és Almásróna látszólag külön-külön, kétszer is szerepel.
[32] Nagyfalu, szlovákul Veľká Ves, Árva vm., ma Veličná, Szlovákia.
[33] Szabó, 1895. 34–35.
[34] A rovenskói tanítógyilkosságról megjelent korai sajtóhírek rendre helytelenül, ezt az alakot egymásról másolva adták meg családnévként.
[35] Schlögl, 1926. 92.
[36] Szabó, 1895. 34–35.
[37] Kiszucaújhely, Trencsén vm., ma Kysucké Nové Mesto, Szlovákia.
[38] Szabó, 1879. 10.
[39] Remenár, 1882. 586.
[40] N. N., 1897a. 2; N. N., 1897b. 463; N. N., 1897c. 10.

Pelcsárszkyt nyelvtudása, szlovák anyanyelve miatt helyezhették Krassó-Szörény vármegye egy szegény és félreeső cseh falvába. A Jászi által felvetett, az általam sem nem megerősíthető, sem nem cáfolható „pederaszta üzelmei" okán nem nehéz elképzelni, hogy egyfajta büntetésként, száműzetésként esett rá a választás, hogy a rovenskói tanítói állást ővele töltsék be.

Rovensko 1850-ben kapott iskolát, képzett tanítót pedig 1854-ben a cseh Matěj Hájek személyében.[41] Sorban tehát Kuzibauch, másodikként Hájek, majd Kotva, Hlinička, Řehák, Nejedlý, Žehra, Hosperger mind csehek voltak a tanítók közül, majd Pelcsárszky Géza következett szlovákként, őt pedig Stoics (Sztoics, Stoič) Lázár,[42] Micsikói (Micskói, Micikói) Illés[43] és František Palát[44] követte a tanítói poszton.[45] Utóbbi, a nevét Pálfi Ferencre magyarosító tanító volt az első helyi születésű, aki ezt az állást betöltötte 1912-től.[46]

A tanítógyilkosság

Pelcsárszky a korábban már említett dátum szerint, 1899. június 2-án halt erőszakos halált a községben. A 41 éves tanító meggyilkolásának körülményeiről az eseményről beszámoló – egymástól meglehetősen különböző – újságcikkek információi révén szerezhetünk tudomást. A lugosi hivatalos magyar nyelvű orgánum, a *Krassó-Szörényi Lapok* az elsők között, bár eléggé megkésve adott hírt a gyilkosságról: a június 11-én megjelent lapszámuk arról tudósít, hogy a június 3-án, a dr. Klatnek Mátyás járási orvos[47] által lefolytatott vizsgálat szerint Pelcsárszky fejét három súlyos ütés érte, koponyája megrepedt, és ezen túl még meg is volt fojtva az áldozat. A cikk szerzője a gyilkosság okait firtatva arra jut, hogy a *„tanítónak több ellensége volt s egy idő óta egyesektől rettegett is"*, illetve *„…egyes lakosok* […] *áskálódtak s feljelentgetéseket tettek ellene, s a vármegyei közigazgatási bizottság a tanító ellen a fegyelmi vizsgálatot el is rendelte. Péczely főszolgabíró*[48] *a vizsgálatot junius 3-án akarta foganatositani…"* Ismeretlen értesülés alapján itt azt is tudni vélték, hogy egy Pinkova Jánosként megnevezett lakost le is tartóztattak a kiérkező hatóságok. Az újság zárásként szükségesnek tartotta megemlíteni, hogy *„a tiszta tényállást a meginditott és jelenleg is folytatott vizsgálat fogja kideriteni"*.[49]

A hasonlóan lugosi, de német nyelvű *Südungarn* ugyanazon a napon, június 11-én jelentkezett a gyilkosság hírével, de egy bőbeszédűbb cikkben részletezve az értesüléseket. Ezen híradás szerint a „[d]*ie von böhmischer Bevölkerung bewohnte Gemeinde Ravenszka konnte Jahre hindurch keinen Schullehrer bekommen, weil sich*

[41] Secká, 1995. 96.
[42] N. N., 1901b. 640.
[43] N. N., 1912a. 2.
[44] N. N., 1912b. 1.
[45] Bár Schlögl listája alapján sorolom fel a rovenskói tanítókat, a lábjegyzetelt helyeken ki is egészítem, kijavítom értesüléseit. A lista lényegében változatlan, román nyelvű újraközlését lásd: Jakab–Peti (szerk.), 2018. 152–153.
[46] Schlögl, 1926. 92.
[47] N. N. (Szerk.), 1899. 191., dr. Klatnek Mátyás bozovicsi járási orvos.
[48] Uo., Péczely Géza bozovicsi járási főszolgabíró.
[49] N. N., 1899d. 3.

kein Pädagoge traf, der der czechischen Sprache mächtig gewesen wäre".[50] Ez az információ alátámasztja azt a feltevésemet, hogy Pelcsárszky tényleg az anyanyelve miatt került Rovenskóba. Személyében, a cikk szerint, sikerült egy, a cseh nyelvet félig beszélő[51] tanítót találni – ez egy kevésbé szellemes, de ma is jól ismert utalás egy egyén szlovákságára. A *Südungarn* szerint a lakosok a cseh nyelv kizárólagos használatát várták el a tanítótól, aki ezzel szemben vegyesen, magyarul és csehül is tanította a diákokat, emellett pedig nem látta el kötelezettségeit, és visszaélt a hivatalával. A cikk ezekkel az okokkal magyarázza, hogy a lakosok összeesküdtek Pelcsárszky ellen. A német nyelvű beszámoló második fele a *Krassó-Szörényi Lapok* rövid közlésétől eltérően, egy sokkal brutálisabb gyilkosságról számol be. A lakosok kérelmére, úgy tűnik, valóban elindult egy fegyelmi vizsgálat, és ennek a lefolytatása során talált rá a tanító holttestére Péczely Géza főbíró, csendőri kíséretével. Mivel a tanító lakása zárva volt, a kiérkezőknek erőszakkal kellett behatolniuk az épületbe, ahol Pelcsárszkyt lefejezve és feldarabolva, levágott kezekkel és lábakkal, teljesen széttört mellkassal találták meg; a maradványokat még aznap el is temették. A *Südungarn* még megjegyezte, hogy Pelcsárszkyt elöljárói jóravaló és derék – *„…braver und tüchtiger…"* – pedagógusnak tartották, valamint, hogy a tanítónak házassági tervei voltak és áthelyezését tervezte kérelmezni.[52] Az utóbbi két részadatról máshol nem adtak hírt, bár az eljegyzésre való készülés összecsenghet a Jászi által említett harccal, amit a tanító állítólag egy menyecske miatt az egyik rovenskói paraszttal vívott.

A német nyelvű *Pester Lloyd*,[53] a temesvári *Südungarische Reform*[54] és a *Neue Temesvárer Zeitung*[55] lerövidítve, a *Budapesti Hírlap*,[56] a *Hazánk*[57] és a nagyszebeni román *Tribuna*[58] viszont hosszabb verzióban, itt-ott kitoldva, de a lugosi *Südungarn*ban megjelent információkat adja vissza. A *Magyar Ujság*[59] és a *Magyarország*[60] ellenben látszólag csak a *Krassó-Szörényi Lapok*ból értesülve ad hírt a tanítógyilkosságról. Kellemes meglepetés a *Temesvarer Zeitung* rövid beszámolója,[61] amely a *Pester Lloyd*-ban és a *Krassó-Szörényi Lapok*ban megjelent eltérő leírások ismeretében egyszerre számol be a két verzióról mint lehetséges forgatókönyvekről. Mindez nem véletlen, ugyanis ebben az időszakban a *Temesvarer Zeitung* a Bánság legolvasottabb újságja volt, amit amellett, hogy kormányzati lap és a temesvári városvezetés szócsöve volt, azzal érdemelt ki, hogy a sokszínű régió értelmiségének minőségi sajtóterméket kívánt adni. Ebben az sem hátráltatta

[50] *„…a cseh népesség által lakott Ravenszka község éveken keresztül nem tudott iskolai tanítót szerezni, mert nem talált olyan pedagógust, aki bírta volna a cseh nyelvet."* Saját fordítás.
[51] *„…welcher der czechischen Sprache halbwegs mächtig war…"*
[52] N. N., 1899b. 3.
[53] N. N., 1899c. 6.
[54] N. N., 1899j. 6.
[55] N. N., 1899g. 3.
[56] N. N., 1899e. 4.
[57] A *Hazánk* június 13-án csak újra leközölte a *Budapesti Hírlap*ban egy nappal korábban, június 12-én megjelent hírt: N. N., 1899h. 5.
[58] N. N., 1899i. 475.
[59] N. N., 1899l. 8.
[60] N. N., 1899k. 7.
[61] N. N., 1899f. 3.

a lapot, hogy Armin Freund[62] – aki a *Temesvarer Zeitung* főszerkesztői tisztjét 1887 és 1912 között töltötte be – úgy tekintett rá, mint egy német nyelven íródó, de mégis magyar újságra.[63]

Kettő olyan újság van a fentebb említettek között, amely több alkalommal is foglalkozott a gyilkossággal: a *Budapesti Hírlap* június 17-én, a *Krassó-Szörényi Lapok* pedig június 18-án közölt folytatást a történethez. A *Budapesti Hírlap* a korábbi értesülését felülírva, a *Krassó-Szörényi Lapok*ból ismert első, kevésbé brutális forgatókönyvet részletezte – tehát a feldarabolás és lefejezés helyett a három koponyára mért ütést és a tanító megfojtását adták közre, amolyan kimondatlan helyreigazításként. Fontos részlet még az, hogy ezen cikk szerint a dalboseci körjegyző június 2-án jelentette Péczely főszolgabírónak, hogy a tanító állítólag elhalálozott.[64]

A nemzetiségi helyzet törékeny egyensúlya okán mindenképpen az lehetett a vármegye érdeke, hogy ne a pletykák terjedjenek el a tanítógyilkosságról. Ebben a kontextusban válik érthetővé a *Krassó-Szörényi Lapok*ban megjelent tudósítás. A lugosi kiadású médium korábbi ígérete szerint, a tiszta tényállást kívánta részletezni, szinte detektívregénybe illő részletességgel – a tanító kalapjának, kifordított nadrágjának és még az utolsó kukoricaháncsnak a helyét is megtudjuk az adatgazdag leírásból. Így kezdődik:

> „[…] *junius hó 2-án d. e. 10 óra tájban az iskolás gyerekek látva, hogy a tanitó nem jön az iskolába, a tanitói lak ablakát zörgetni kezdették, hogy vélt álmából felköltsék; májd később odajött Sembera János ravenszkai lakos, hogy a tanitót reggelizni hivja. Miután a szobából semmi életjel nem adatott, Rubasch Károly éjjeli őr tanuk jelenlétében, a 10 éves Kucsera Ferencz segitségével, a belülről bezárt ablaktáblákat felnyitotta, a mely felnyitott ablakon Sembera János és Rubasch Károly bemásztak a tanitói lakba, a hol is a tanitót az ablakkal szemben lévő oldalon fölfelé forditott fejjel s az ablak felé kinyujtott lábakkal, a földön hason fekve, a fej az arczczal kissé jobb oldalra forditva, kiöltött nyelvvel, szája körül vértócsával és összehajtott karokkal találtatott.*"

További kutatásomat a kérdésben leginkább az segíti, hogy két gyanúsított is megnevezésre kerül a cikkben: Mázics Márton községi bíró és az itt már Pinkova Ignácnak nevezett ravenszkai lakos. Peres anyagban, bírósági ítéletben, további újságcikkek feltalálásában reménykedem. A cikk végére egy dorgálást is elrejtett a *Lapok* szerkesztője: „*…szükségesnek tartottuk a »Südungarn« s az egyes fővárosi lapokban ezen esetről megjelent rémes leirásu tudósitásokkal szemben részletesen a tényállást ismertetni. Kérjük is laptársunkat, a »Südungarn«-t, hogy jövőben tudósitásait megbizható kézből közölje.*"[65]

Mi a legnagyobb eltérés a Lugoson közreadott tiszta tényállás és a rémes leírású tudósítások között? A rémtörténetek, persze amelyek túljutottak azon, hogy szenzációhajhász módon, titokzatos gyilkosságnak mutassák be az esetet, megemlítették az oktatás nyelvét mint problémagócot. Például: „*…se dă cu socoteala însă, că*

[62] Magyar névváltozata: Barát Ármin.
[63] Geier, 1977. 98–99; 102.
[64] N. N., 1899m. 8.
[65] N. N., 1899n. 3.

nenorocitul ar fi căzut victimă rĕsbunărei, pontru-că deşi poporaţiunea comunei e boemă şi deşi limba de propunere în şcoală era cea boemă, el totuşi propunea mai mult ungureşte".[66]

Vagy:

> *„Valószinü, hogy boszuból ölték meg saját falubeliek.* […] *Az iskolás gyermekeket* […] *cseh nyelven is tanitotta, de tanitási nyelvül a magyart használta és elég szép eredményt ért el. A lakosságnak azonban nem tetszett, hogy gyermekeiket magyarul is tanitgatják és összeesküdött a tanító ellen. Több izben rágalmazták a tanfelügyelőnél és ezelőtt három esztendővel is följelentették,*[67] *hogy tanitójuk napokig nem tart előadást és folytonosan iszik a korcsmában."*[68]

A *Südungarn* június 11-én így magyarázta a tragédiát:

> *„*[…] *Pelcsarszky* […] *unterrichtete die Schüler laut vorgeschriebenem Schulplane ungarisch, brachte ihnen jedoch das Lesen und Schreiben der czechischen Sprache auch bei. Die Bewohner forderten das durchwegs böhmisch als alleinige Unterichtssprache gelten möge, was von Schulinspektorate selbstverständlich nicht genehmig wurde. Darob herrschte in der Gemeinde große Erbitterung und die Bewohner verschworen sich gegen den Schullehrer."*[69]

Ez a magyarázat teret adhatott a tanítógyilkosság a nemzetiségi viszonyrendszerben való elhelyezésére, magyar–nemzetiségi, kormányzó–kormányzott ellentétpárokban. Az utóbbi szempontból a meggyilkolt tanító – esetlegesen hungarus-tudatú – kisebbségi volta, egyértelmű szlováksága sokadrangú, az újsághírekben meg sem említett tényezővé vált, az ellentét már a magyar tanító és a magyar állam irányába apatikus, már talán erőszakhoz is folyamodó nemzetiség között feszült.

Az oktatási nyelvből fakadó konfliktus indítékként való feltüntetése újságonként eltérő célokat szolgált: a nagyszebeni *Tribuna* szívesen öntött volna olajat a tűzre, a kormánypárti *Südungarn* inkább mártírrá avatta volna a meggyilkolt tanítót. Mindeközben, hadd jegyezzem meg: lehet, hogy a magyar nyelv hirtelen használata ellenszenvessé és utálttá tette Pelcsárszkyt a rovenskói csehek körében, de ez a gyűlölethez és a különös kegyetlenséggel elkövetett gyilkossághoz megítélésem szerint kevés. A bosszú ilyen fokú, a gyilkosságig eljutó vágyát egy vagy több lakos részéről inkább alkoholizmusa, de talán legfőképp pedofil hajlamai segíthették elő.

---

[66] *„*[…] *figyelembe kell venni, hogy bosszú áldozatául eshetett a szerencsétlen* [Pelcsárszky]*, mert bár a falu lakosai csehek, és annak ellenére, hogy az iskola oktatási nyelve a cseh volt, ő mégis a magyart indítványozta jobban."* N. N., 1899i. 475. Saját fordítás. A cikk kettős dátumozása (június 2/14.) megtévesztő, de június 2-a az ónaptár szerint szerepelt a nagyszebeni román hírlap fejlécében.

[67] Három évvel korábban Pelcsárszky még nem tanított a községben.

[68] N. N., 1899e. 4.

[69] *„*[…] *Pelcsarszky* […] *a diákokat az előírt iskolai tanterv szerint magyarul tanította, de megtanította őket cseh nyelven is írni és olvasni. A lakosok azt követelték, hogy a cseh legyen a kivétel nélküli, egyetlen oktatási nyelv, amit a tanfelügyelőség természetesen nem hagyott jóvá. Emiatt nagy elkeseredés lett úrrá a faluban és a lakosok összeesküdtek a tanító ellen."* N. N., 1899b. 3. Saját fordítás.

Ez persze mind puszta feltevés, de egy bizonyos számomra: ha annak ment volna híre országszerte, hogy a Bánság távoli szegleteiben egy tanítót a magyar nyelv tanítása miatt tettek el láb alól, akkor nehezen találtak volna utódot a megüresedett állásra. A *Krassó-Szörényi Lapok* józansága és a *Südungarn* szerkesztősége felé mutatott erélye a nagyobb rossz megelőzésének szándékával magyarázható a leginkább. Még így is eltelt némi idő, amíg új tanítót kapott a rovenskói községi elemi iskola, ugyanis Pelcsárszky 1899. június 2-i meggyilkolása után az aradi születésű, talán szerb nemzetiségű Stoics Lázárt csak 1901. november 25-én nevezték ki rendes tanítóvá a faluba.[70]

Összegzés

A Bánságban a mai napig kézzelfogható a Habsburg Birodalom és a határőrvidéki rendszer, a betelepített granicsárok, a határőrök világa mint történelmi hagyomány. A római katolikus vallású, német és cseh nyelvet beszélők betelepítése az ország déli határára a Habsburg kultúrmisszió egyik sarokköve volt, és a temesvári vilájettől megörökölt tájképet gyökeresen alakította át. A központi hatalom modernizációt hajtott végre, tagadhatatlan; de vajon mintatartományt vagy gyarmati világot hozott létre? Bárhogy is volt, később a dualista állam teljes kudarcot vallott ezeken a peremterületeken: korábban elnémetesíteni nem sikerült a Bánságot, a 19. században a magyarosítás volt sikertelen.

Ha csak Rovensko szélsőségesen speciális esetét nézzük, a kisszámú cseh közösség nyelvében való megmaradása sem az állam sikere, hanem a cseh telepesek átgondolatlan, egy elzárt hegygerincre való letelepítésének[71] és az ebből fakadó izolációnak az egyik pozitív mellékhatása volt. A betelepítés az Al-Duna északi partvidékén és a közeli hegységekben életképtelen, önfenntartásra alkalmatlan aprófalvakat hozott létre:[72] a félperiféria saját perifériáját. Ebből mára a lakosok számára az elvándorlás és a vegetáció közötti választási kényszer maradt mint realitás.[73] Rovensko mai közúti távolsága a régió fővárosaitól beszédes: a legközelebbi főváros Belgrád – amellyel semmilyen kapcsolata nincs – 209 kilométerre van, mai fővárosa, Bukarest (464 km), korábbi fővárosai, Budapest (526 km) és Bécs (761 km) is szinte elérhetetlenek, a cseh főváros, Prága pedig bizonyosan az a maga 1043 kilométeres távolságával. Regionális központja, Temesvár is 160 kilométerre fekszik Rovenskótól.

Miért tartanánk közép-európainak ezt a bánsági falut? Római katolikus cseh lakosai és birodalmi múltja miatt? Vagy pusztán Romániához való tartozása – korunk geopolitikai definíciója szerint, – Kelet-Európához köti? A német *Südosteuropa* fogalmi keretében bátran sorolhatnánk a Balkánhoz is, és ha visszagondolunk

[70] N. N., 1901a. 1.

[71] Hiába próbálja Balogh Pál statisztikus is – az objektivitás szabadelvű látszatát fenntartva – természetesnek beállítani a Bánság etnikai sokszínűségének létrejöttét, majd tudatosnak a sokszínűség megmaradását. *„A bérczek kincseinek hire más fajnépeket is vonzott: előbb horvátok, aztán csehek jöttek.* […] *Ravenszka* […] *megtartotta tiszta cseh jellegét…"* Balogh, 1902. 811.

[72] Kókai, 2016. 76–78.

[73] Velen, 2017.

írásom kezdő idézetére, újságírók egy tanítógyilkosságnál kevesebb miatt is kérdőjelezték már meg saját maguk és mások földrajzi és kulturális hovatartozását. Milica Bakić-Hayden *rétegződő orientalizmusának*, Maria Todorova *rétegződő balkanizmusának* értelmében, a Kelet, a más, a balkáni, az ázsiai, a primitív, a pogány stb. mindig csak a következő járásban, a következő faluban, a másik templomában vagy a kávéház másik asztalanál kezdődött, kezdődik a mai napig: Európán belül annak sötétebbnek rajzolt, földrajzában még európai, de megjelenésében már azon túlra képzelt oldalát szimbolizálva.

Ha a 19. századi Galícia, Ausztria hatalmas kiterjedésű nemzetiségi perifériájának írója, Karl Emil Franzos járt volna a Bánságban, bizonnyal itt is felskiccelte volna az Európát és Félázsiát hullámokban elválasztó határt, amelyet ő így fogalmazott meg 1876-ban megjelent könyvében: *„Nach meiner Ansicht laufen die Grenzen beider Welttheile sehr verwickelt ineinander."*[74] Az összegabalyodó, többrétegű határvonal bánsági szakaszát talán úgy húzta volna meg, hogy Temesvár – német újsággal és egy tűrhető vasúti étteremmel – még Európához, de Lugos már Félázsiához kerüljön, hogy Herkulesfürdő újra tiszta Európa lehessen; ám ne áltassuk magunk, az Almás-hegység csehek által belakott gerincére, szegény Rovenskóra megnyugodva tette volna az Ázsia-plecsnit és írt volna az ottlakókról valami epéset.

Én ebben a helytörténetben mikrotörténelmet, úgymond egy lábjegyzetet kívántam írni Jászi Oszkárhoz, ennek a részünkről régen elfeledett településnek és egy tanító tragédiájának szentelve soraim. Bár Rovenskót tényleg történelmünk elfeledett töredékének tartom, még velünk van. Ha a történelmi Magyarországról, a Magyar Királyságról vagy a nemzetiségi kérdésről beszélünk, része annak; de talán megfoghatóbb példa, hogy az Országházzal szemben, a trianoni centenáriumra kialakított Nemzeti Összetartozás Emlékművén is szerepel Rovensko: az összesen hét évig (1911–1918) hivatalos magyar nevével, Almásrónaként.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Ady

1905 Ady Endre: Morituri. *Figyelő,* 1. (1905. október 15.) 10. füzet. 633–635.

Ács

1984 Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, Kossuth, 1984.

Balogh

1902 Balogh Pál: *A népfajok Magyarországon*. Budapest, M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Ministerium, 1902.

Böhm

1867 Böhm Lénárt: *Dél-Magyarország vagy az ugynevezett Bánság külön történelme, II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv, 1867.

[74] *„Véleményem szerint, a két földrész* [Európa és Félázsia] *határai nagyon egymásba gabalyodva haladnak."* Franzos, 1876. 95. Saját fordítás.

Dokoupil–Svoboda

2002 Dokoupil, Ivo – Svoboda, Jaroslav: *Banát, Turistický a vlastivědný průvodce českým Banátem*. Brno, Kudrna, 2002.

Franzos

1876 Franzos, Karl Emil: *Aus Halb-Asien, Culturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrußland und Rumänien*. Leipzig, Verlag von Duncker & Humblot, 1876.

Geier

1977 Geier, Luzian: V. Die Temesvarer Zeitung, Das wichtigste bürgerliche Presseorgan im Banat bis 1944. In: *Die Zeit in der Zeitung, Beiträge zur rumäniendeutschen politischen Publizistik*. Hrsg.: Eisenburger, Eduard – Kroner, Michael. Cluj-Napoca, Dacia Verlag, 1977. 95–112.

Grassl

1904 Grassl, Peter: *Geschichte der deutsch-böhmischen Ansiedelungen im Banat*. Prag, Josef Koch, 1904. (*Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde, Im Auftrage der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen,* V. Band, 2. Heft)

Gyurgyák–Litván (szerk.)

1991 Gyurgyák János – Litván György (szerk.): *Jászi Oszkár bibliográfia*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet–Századvég, 1991. (*Bibliographia Historica Specifica,* I.)

Jakab–Peti (eds.)

2018 Jakab, Albert Zsolt – Peti, Lehel (eds.): *Cehii din Banat*. Cluj-Napoca, Institutul pentru studierea problemelor minorităților naționale, 2018. *(Colecția minorități)*

Jakabffy

1940 Jakabffy Elemér dr.: Krassó-Szörény vármegye története, Különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre, Folytatás [5. rész]. *Magyar Kisebbség, Nemzetpolitikai szemle (Minoritatea Maghiară, Organ de politică națională),* 19. (1940. október 16.) 20. sz. 480–492.

Jászi

1912 Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1912. *(Társadalomtudományi Könyvtár, Uj sorozat)*

Kardhordó

1939 Kardhordó Károly dr.: Néptelepülés és asszimiláció a Bánságban [Első közlemény]. *Magyar Kisebbség, Nemzetpolitikai szemle (Minoritatea Maghiară, Organ de politică națională),* 18. (1939. szeptember 16.) 17–18. sz. 421–431.

Kókai

2010 Kókai Sándor: *A Bánság történeti földrajza (1718–1918), A Bánság helye és szerepe a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában*. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, 2010.

2016 Kókai Sándor: Krassó-Szörény vármegye aprófalvai (1911–2011). *Településföldrajzi tanulmányok,* 5. (2016) 1. sz. 72–83.

Krásna

1923 Jászi Oszkár: Česká osada v býv. Sedmihradsku, Výňatek z knihy. Přel.: Albín Krásna. *Naše zahraničí, sborník Národní rady československé,* 4. (1923) 3. sz. 128–131.

Litván

1986 Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés.* Vál., szerk.: Litván György. Gondolat, Budapest, 1986. *(Közös dolgaink)*

2003 Litván György: *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris, 2003. *(Millenniumi magyar történelem, Életrajzok)*

Litván–Varga F.

1990 63. Jászi Oszkár levele Somló Bódoghoz. In: *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Szerk.: Litván György – Varga F. János. Budapest, Magvető, 1990. 150–151.

Litván–Szarka (szerk.)

1991 Litván György – Szarka László (szerk.): *Duna-völgyi barátságok és viták, Jászi Oszkár közép-európai dossziéja.* Budapest, Gondolat, 1991. (*Regio-Könyvek,* 4.)

N. N.

1897a N. N.: [Pelcsárszky Géza kinevezése ravenszkai rendes tanítóvá]. *Budapesti Közlöny,* 31. (1897. november 28.) 274. sz. 2.

1897b N. N.: [Pelcsárszky Géza kinevezése ravenszkai rendes tanítóvá]. *Hivatalos Közlöny*, 5. (1897. december 1.) 23. sz. 463.

1897c N. N.: [Pelcsárszky Géza kinevezése ravenszkai rendes tanítóvá]. *Néptanítók Lapja, Heti közlöny a magyarországi népoktatási intézetek számára*, 30. (1897. december 2.) 48. sz. 10.

1899a N. N.: Aus der südungarischen Schweiz, *Temesvarer Zeitung (Südungarischer Lloyd),* 48. (1899. június 3.) 131. sz. 4.

1899b N. N.: Eine mysteriöse Mordthat. *Südungarn,* 7. (1899. június 11.) 47. sz. 3.

1899c N. N.: Mysteriöser Mord. *Pester Lloyd,* 46. (1899. június 11.) 142. sz. 6.

1899d N. N.: Meggyilkolt tanító. *Krassó-Szörényi Lapok,* 21. (1899. június 11.) 25. sz. 3.

1899e N. N.: Meggyilkoltak egy tanítót. *Budapesti Hírlap,* 19. (1899. június 12.) 161. sz. 4.

1899f N. N.: Mysteriöser Mord eines Lehrers. *Temesvarer Zeitung (Südungarischer Lloyd*), 48. (1899. június 13.) 133. sz. 3.

1899g N. N.: Mysteriöser Mord. *Neue Temesvárer Zeitung,* 32. (1899. június 13.) 133. sz. 3.

1899h N. N.: Meggyilkolt tanító. *Hazánk,* (1899. június 13.). 5.

1899i N. N.: Omor bestial. *Tribuna,* 16. (1899. június 2/14.) 119. sz. 475.

1899j N. N.: Mysteriöser Mord. *Südungarische Reform,* 9. (1899. június 14.) 134. sz. 6.

1899k N. N.: Meggyilkolt tanító. *Magyarország,* 6. (1899. június 14.) 162. sz. 7.

1899l N. N.: Meggyilkolt tanitó. *Magyar Ujság,* 8. (1899. június 14.) 162. sz. 8.

1899m N. N.: A meggyilkolt tanitó. *Budapesti Hírlap,* 19. (1899. június 17.) 166. sz. 8.

1899n N. N.: Gyilkosság. *Krassó-Szörényi Lapok,* 21. (1899. június 18.) 26. sz. 3.

1899o N. N.: Befinden wir uns in Europa? *Südungarn,* 7. (1899. június 22.) 50. sz. 2.

1901a N. N.: [Stoics Lázár kinevezése ravenszkai rendes tanítóvá]. *Budapesti Közlöny,* 35. (1901. december 10.) 284. sz. 1.
1901b N. N.: [Stoics Lázár kinevezése ravenszkai rendes tanítóvá]. *Hivatalos Közlöny,* 9. (1901. december 15.) 27. sz. 640.
1909 N. N.: [Stoics Lázár ravenszkai községi elemi iskolai tanitó áthelyezése], *Budapesti Közlöny,* 43. (1909. július 6.) 150. sz. 2.
1912a N. N.: [Micsikói Illés almásrónai (volt határőrvidéki) községi elemi iskolai tanitó áthelyezése]. *Budapesti Közlöny,* 46. (1912. április 13.) 84. sz. 2.
1912b N. N.: [Pálfi Ferenc kinevezése almásrónai rendes tanítóvá]. *Budapesti Közlöny,* 46. (1912. szeptember 24.) 216. sz. 1.

N. N. (szerk.)
1899 N. N. (szerk.): *Magyarország tiszti czím- és névtára, XVIII. évfolyam*. Budapest, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1899.
1902 N. N. (szerk.): *A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása, I. rész, A népesség általános leírása községenkint*. Budapest, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1902. (*Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat,* 1. kötet)
1906 N. N. (szerk.): *Magyarország tiszti cím- és névtára, XXV. évfolyam*. Budapest, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1906.
1907 N. N. (szerk.): *Magyarország tiszti cím- és névtára, XXVI. évfolyam*. Budapest, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1907.
1911a N. N. (szerk.): Rendeletek, 129., Krassó-Szörény vármegye községei és egyéb lakott helyei neveinek megállapítása. *Belügyi Közlöny,* XVI. (1911. december 3.) 50. sz. 437.
1911b N. N. (szerk.): Rendeletek, 53., Nyitra vármegye községei és egyéb lakott helyei neveinek megállapítása. *Belügyi Közlöny,* XVI. (1911. május 21.) 21. sz. 209.

Remenár
1882 [Remenár János]: A trencsénmegyei tantestület… *Néptanítók Lapja, Heti közlöny a magyarországi népoktatási intézetek számára,* 15. (1882. szeptember 16.) 37. sz. 301.

Secká
1995 Secká, Milena: Češi v rumunském Banátu. *Češi v cizině,* (1995) 8. sz. 92–115.

Schlögl
1925 Schlögl, Jindřich: Dějiny českých osad v rumunském Banátě, *Naše zahraničí, sborník Národní rady československé,* 6. (1925) 1. sz. 37–43; 6. (1925) 2. sz. 89–94; 6. (1925) 3. sz. 143–147.
1926 Schlögl, Jindřich: Dějiny českých osad v rumunském Banátě, *Naše zahraničí, sborník Národní rady československé,* 7. (1926) 1. sz. 11–16; 7. (1926) 2. sz. 86–96; 7. (1926) 3. sz. 142–148.

Špicel–Šubert
2007 Špicel, Alois – Šubert, Václav: *Rovensko*. [K. n.], [H. n.], 2007.

Stokk

1899 Stokk Frigyes: *Aus der südungarischen Schweiz, Erinnerungen und Reiseskizzen*. Oravicza, [K. n.], 1899.

Szabó (szerk.)

1879 Szabó Lajos (szerk.): *A Lévai Állami Tanitóképző Intézet nyolczadik Értesítője az 1878–79-ik tanév végén*. Léva, [K. n.], 1879.

1895 Szabó Lajos (szerk.): *Emlék-könyv a Lévai Állami Tanítóképző Intézet 25 éves múltjáról és jelen állapotáról*. Léva, [K. n.], 1895.

Szabó

1999 Szabó Pál Csaba: Krassó és Szörény vármegye egyesítése. *Acta Historica,* 108. (1999. január 1.) 1. sz. 43–63.

Szabó M. (szerk.)

2013 Szabó M. Attila (szerk.): *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára, II. kötet.* Csíkszereda, Pro-Print, 2003.

Szarka

1998 Szarka László: *Duna-táji dilemmák, Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Ister, 1998.

Szentkláray

1898 Dr. Szentkláray Jenő: *A csanád-egyházmegyei plebániák története, I. kötet.* Temesvár, [K. n.], 1898.

Szinnyei

1909 Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái, XIII. kötet.* Budapest, Hornyánszky, 1909.

Velen

2017 Velen, Zdeněk: Češi v rumunském Banátu a proč už to nebude, jak bývalo. *Hlídací Pes,* (2017. augusztus 18.) (http://www.hlidacipes.org/zdenek-velen-cesi-rumunskem-banatu-proc-uz-nebude-byvalo/ – Utolsó letöltés: 2022. november 17.)